
МОВАЗНАЎСТВА

Ганна Алексяевіч

(Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск, Беларусь)

ПОЛЬСКАЯ МОВА ЯК ПАСРЭДНІК У ПРАЦЭСЕ ЗАПАЗЫЧВАННЯ ЛЕКСЕМ З ЧЭШСКОЙ У БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

Чэшскі моўны ўплыў на польскую мову ў перыяд яе ранняга станаўлення і пазней, калі фарміравалася літаратурная норма, неаднаразова быў прадметам славістычных даследаванняў [29; 37–39; 43–46; 51]. У меншай ступені вивучана ўздзеянне чэшскай мовы на ўсходнеславянскія. Па прычыне таго, што ўсходнія славяне тэрытарыяльна не суседнічалі з чэшскім этнасам, прамыя кантакты былі, зразумела, абмежаваны. Тым не менш, на пэўных гістарычных этапах складваліся ўмовы, якія спрыялі пранікненню чэшскіх моўных элементаў у беларускую, рускую і ўкраінскую мовы. Да XIX ст. можна вылучыць два буйныя перыяды чэшска-ўсходнеславянскіх моўных кантактаў.

Першы ахоплівае XI–XIII стст. і характарызуецца наяўнасцю лексічных, графічных, марфалагічных і сінтаксічных чэха-маравізмаў у стараславянскіх пісьмовых помніках, пашыраных на Русі [3; 9; 39]. Славянскае пісьмо было створана Кірылам і Мяфодзіем (роднай мовай якіх быў салунскі паўднёва-славянскі дыялект) на тэрыторыі Вялікай Маравіі, у склад якой уваходзілі чэшскія землі. Там жа ўзніклі першыя стараславянскія тэксты. Відавочна, кніжны характар і паўднёваславянскае фанетычнае афармленне гэтых тэкстаў успрымалася мясцовым насельніцтвам як нешта не натуральнае. Гэта было адной з прычын пранікнення ў стараславянскія помнікі марфалагічных і фанетычных багемізмаў [3]. Створаныя або перакладзеныя стараславянскія тэксты ў Маравіі пасля 885 г. былі перанесены вучнямі Кірылы і Мяфодзія ў Македонію і Балгарыю, адкуль яны трапілі ў Кіеўскую Русь. Не выключана магчымасць таксама прамога шляху гэтых помнікаў з заходнеславянскіх зямель на Русь. Існуе меркаванне, што Кіеўская Русь магла мець сувязі з Вялікай Маравіяй або Чэхіяй не пазней X ст. і адтуль непасрэдна атрымліваць помнікі стараславянскай пісьменнасці [9].

На новым этапе ў XIV–XVIII стст. уплыў чэшскай мовы на ўсходнеславянскія мовы ажыццяўляецца ўжо пры іншых культурна-гістарычных умовах. Фарміраванне літаратурных нацыянальных моў спрыяла больш цеснаму і трываламу міжславянскаму ўзаемадзеянню. Асобнае месца сярод іншых літаратурных славянскіх моў займала чэшская мова. Письмовыя старачэшскія тэксты з’яўляюцца ўжо напрыканцы XIII ст. У наступным стагоддзі на аснове сярэднячэшскага дыялекту фарміруецца наддыялектны ідыём, які стабільна функцыяніруе ў пісьменнасці XV–XVI стст. [22]. На чэшскай літаратурнай мове развіваецца рэлігійная і свецкая літаратура, вядзецца справаводства, яна выкарыстоўваецца ў якасці сродку дыпламатычных зносін. Неаднаразова ў навуковай літаратуры адзначалася яе ўплывовасць і прэстыжнасць сярод іншых славянскіх моў, галоўным чынам сярод заходнеславянскіх. Напрыклад, вось што піша М. С. Трубяцкі: «...хоць кожная з сучасных заходнеславянскіх моў узнікла самастойна, прытым на аснове жывой гутарковай мовы, тым не менш усе яны звязаны паміж сабой вядомай агульнай літаратурна-моўнай традыцыяй. Але сувязь гэта не мае характару пераемнасці, аднак узаемнага ўплыву, прычым вытокамі гэтага ўплыву з’яўляецца літаратурная мова чэшская...» [17, с. 139].

Польская мова, пачынаючы з X ст. і асабліва ў перыяд крышталізацыі яе літаратурнай нормы, знаходзілася пад прыкметным уплывам чэшскай мовы. Прыняцце хрысціянства ў Польшчы суправаджалася пранікненнем вялікай колькасці багемізмаў. У X–XII стст. фарміруецца польская рэлігійная тэрміналогія, аснову якой складаюць запазычванні з чэшскай мовы. Багемізмы з адміністрацыйнай сферы пачалі з’яўляцца ў XIII–XIV стст. Якраз тады пад чэшскай юрысдыкцыяй знаходзілася Сілезія, а ў самой Польшчы некаторы час уладарылі чэшскія каралі Вацлаў II і Вацлаў III. У XV ст. уплыў чэшскай мовы на польскую ўзрастае, галоўным чынам за кошт ваеннай, рэлігійнай, абстрактнай лексікі і навуковай тэрміналогіі. На апошнім этапе ў XVI ст. працэс запавольваецца. За ўвесь перыяд чэшскага ўплыву польская мова прыняла не менш за 1600–2000 слоў [15; 44; 45; 51]. Трэба сказаць, што роля чэшскай мовы ў развіцці польскай была дваякай. З аднаго боку, багемізмы ўзбагацілі польскі лексічны фонд на немалую колькасць слоў. З іншага боку, чэшская мова выконвала «ролю арбітра» ў выбары паміж малапольскімі і вялікапольскімі формамі для замацавання толькі адных у якасці літаратурных. «Характэрным з’яўляецца той факт, што ў польскай літаратурнай мове таго перыяду (XV–XVI стст. — Г. А.) перамагаюць або рысы вялікапольскія, або малапольскія, але амаль заўсёды яны адпавядаюць чэшскім», — адзначае Я. Сяткоўскі [15, с. 136].

З XIV ст. пачынаецца станаўленне таксама старабеларускай, старарускай і стараўкраінскай літаратурных моў. Уплыў чэшскай мовы на ўсходнеславянскія адбываецца пры актыўным пасрэдніцтве польскай мовы. Б. Гаўранак слухна заўважае: «Пашырэнне чэшскай мовы, літаратуры і ўвогуле культуры

ў Польшчы <...> закрунула не толькі слой этнічна польскі, але пачынаючы з часоў панавання Ягайлы, што прыпадае на канец XIV ст., усю новаствораную польска-літоўскую дзяржаву, у выніку пад моцным прамым і непрымным уплывам апынуліся яе беларускія і ўкраінскія пасяленні» [34, с. 298]. Ваенна-палітычныя і культурна-асветніцкія сувязі паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Чэшскім каралеўствам у XV–XVI стст. суправаджаліся дыпламатычнай перапіскай, абменам пасольствамі, удзелам у агульных ваенных аперацыях, пашырэннем гусіцкіх ідэй на вялікакняжацкіх землях, навучаннем моладзі ў Карлавым універсітэце, выданнем першых беларускіх кніг Ф. Скарынам у Празе. Зразумела, што мова выконвала немалую ролю ў наладжванні грамадска-палітычных кантактаў. Акрамя таго, чэшская моўная традыцыя ўплывала на старабеларускую апасродкавана, напрыклад, праз пераклад і адаптацыю белетрыстычных, агіяграфічных і канфесіянальных тэкстаў («Троя», «Сказанне пра Сівілу-прарочыцу», «Аповесць пра Таўдала», «Кніга Товіта», зборнік «Рымскія дзяянні», «Жыццё Аляксея, чалавека божага», «Песня песням», нарэшце, дваццаць тры кнігі Бібліі ў перакладзе Ф. Скарыны) [1].

Многія багемізмы праніклі і замацаваліся ў старабеларускай мове пры пасрэдніцтве польскай мовы. Яшчэ ў мінулым стагоддзі А. Я. Супрун адзначаў, што «...беларуска-багемістычная праблематыка лексічных адносін змяшчае шмат спецыфічных і цікавых пытанняў, якія заслугоўваюць усебаковай распрацоўкі <...>», — і далей: «Значная ўвага павінна быць звернута на беларускія запазычанні з польскай мовы, у якой яны з’явіліся з чэшскай» [14, с. 120]. Сапраўды, пранікненне паланізмаў у старабеларускае пісьменства пачалося з канца XIV ст., інтэнсіўнасці дасягнула ў XVI–XVII стст. [5, 8]. У сваю чаргу польская мова працяглы час знаходзілася пад уплывам чэшскай моўнай традыцыі. Сярод паланізмаў, якія ўвайшлі ў старабеларускую мову, па ўсёй верагоднасці, апынуліся таксама багемізмы.

Працэс запазычвання лексем мог ажыццяўляцца пры пасрэдніцтве адной або некалькіх моў. У выпадку, калі чэшская мова была першакрыніцай, то слова замацоўвалася ў старабеларускай мове праз польскае пасрэдніцтва (*брама, внетъ, вспанялый, гоинный, довтипъ, зацный, надерь, неснаска, поневажъ, праца, чигати, упреймый*). Часцей, аднак, старачэшская мова сама выконвала ролю пасрэдніка. Першакрыніцамі маглі быць грэчаская і лацінская (*бискупъ, каплица, комжа, левартъ, коминъ, палаць, преоръ*), раманскія (*башта, бурда, дека, павеза*), нямецкія мовы — старажытнаверхнянемецкая, сярэдневерхнянемецкая, старабаварская (*барва, едвабъ, малжонка, пончоха, реша, рынокъ, стодола, трамъ, цель*). Здаралася, што слова праходзіла праз дзве-тры мовы перад тым, як трапіць у чэшскую, адкуль праз польскую ўвайсці ў старабеларускую мову (*жолнеръ, кминъ, панцеръ, пижмо, тарасъ, шахи*). Разгледзім некалькі прыкладаў.

Баволна, бавальна, бавельна [6, т. 1, с. 173] ‘бавоўна’. Ст.-польск. *bawelna, bouitwol* пісьмова згадваюцца з 1437 г. [50, т. 1, с. 71], Я. Сяткоўскі адасабляе

ст.-польск. форми *bawelna* і *boutwol*. Апошнюю *boutwol*, зафіксовану толькі аднойчы ў 1478 г. [50, т. 1, с. 71], ён слухна разглядае як прамое запазычанне з ням. мовы. Форму *bawelna* лічыць багемізмам: ням. спалучэнне галосных *au* (*ou*) было заменена ў чэш. мове галосным *a*, польск. мова гэту змену пераняла [25, с. 24]. На чэш. паходжанне ст.-польск. *bawelna* неаднаразова звярталі ўвагу іншыя даследчыкі [27, с. 18; 37, с. 336, с. 339, с. 344; 47, т. 1, с. 28; 40, с. 27; 41, с. 48–49; 38, с. 137, с. 338; 29, с. 42; 24, т. 1, с. 36–37; 26, с. 23]. Пісьмовая фіксацыя ст.-чэш. *bavlna* прыпадае на XIV ст. [31, т. 1, с. 30], у якасці першакрыніцы называецца ням. *Baumwolle* (словаскладанне *Baum* ‘дрэва’ і *Wolle* ‘воўна’) [31, т. 1, с. 30; 35, т. 1, с. 66; 36, с. 95], новав.-ням. *baumwolle*, *bāmwolle* [42, с. 78]. В. Махэк першапачаткова ўказваў на ням. крыніцу [40, с. 27], але пазней пісаў, што ў ням. і слав. мовы слова было запазычана з італ. мовы [41, с. 48–49]. Яго падтрымаў А. Банькоўскі, сцвярджаючы, што чэш. *bavlna* паходзіць са ст.-італ. *bavella* (<лац. *malvella*). Даследчык не падзяляе агульнапрынятай думкі аб запазычанні з ням. мовы, наадварот, разглядае ням. *Baumwolle* як запазычанне з чэш. [24, т. 1, с. 36–37]. Між тым, А. Я. Анікін робіць слухную заўвагу: італ. *bavella* вядома толькі з XVI ст., таму асцярожней будзе прыняць этымалогію аб нямецкім паходжанні чэш. слова [2, т. 2, с. 46].

Ва ўсх.-слав. мовах слова з’явілася ў XV ст.: ст.-бел. *баволна*, *бавальна*, *бавельна* засведчана ў пісьмовых помніках напрыканцы XV ст. [6, т. 1, с. 173], ст.-укр. *баволна* — у 1408 г. [12, т. 1, с. 82], ст.-рус. *баволна* — у XV ст. [11, т. 1, с. 62]. На польск. пасрэдніцтва для ўсх.-слав. моў указвае Я. Сяткоўскі [25, с. 24], В. Борысь удакладняе, што з польск. мовы слова было запазычана ў бел. і ўкр. мовы [26, с. 23]. Укр. *бавовна* замацавалася пры чэш.-польск. пасрэдніцтве [7, т. 1, с. 107; 47, т. 1, с. 28; 40, с. 27; 41, с. 48–49], рус. *бавовна*, *бавольник* пранікла праз укр. або бел. пасрэдніцтва з польск., папярэдне з чэш. мовы [19, т. 1, с. 101; 2, т. 2, с. 46–47]. Ст.-бел. адпаведнікі былі запазычаны з польск. мовы [4, с. 34; 5, с. 105; 8, с. 224]. ЭСБМ вылучае блізкія па значэнні і паходжанні словы *баваўна*, *бавоўна*, *бавэл*, *бавэлна*. Націск на першым складзе *баваўна* сведчыць аб першапачатковым запазычанні з чэш. *bavlna*; націск на перадапошнім складзе *бавоўна*, *бавэлна* ўказвае на польск. пасрэдніцтва (у польск. прыйшло з чэш. мовы); *бавэл* лічыцца трансфармацыяй слова **бавэлна*. [23, т. 1, с. 259–260].

Коминь [6, т. 15, с. 236] ‘1. Комін, 2. Камін’, **коми́на** [6, т. 15, с. 235–236] ‘1. Камін, 2. Комін’. Ст.-чэш. *komín* датуецца сяр. XIV ст. [31, т. 2, с. 86], было запазычана з с.-в.-ням., ст.-ням. *katīn* праз раман. пасрэдніцтва (італ. *camino*, лац. *catīnus*) з грэч. *kāmīnos* [31, т. 2, с. 86; 35, т. 1, с. 177; 36, с. 250; 40, с. 216; 41, с. 271; 42, с. 319]. Ст.-польск. *komín* пісьмова засведчана ў 1395 г. [50, т. 3, с. 321–322]. Многія даследчыкі выказваюць думку аб тым, што польск. адпаведнік быў запазычаны падобным шляхам, як і ст.-чэш. *komín* [48, т. 2, с. 419; 27, с. 250; 47, т. 2, с. 384–385; 24, т. 1, с. 767; 26, с. 246]. Аднак існуе таксама

меркаванне, што ў ст.-польск. мове слова з’яўляецца багемізмам [37, с. 343; 40, с. 216; 41, с. 271; 25, с. 96–97]. Ст.-бел. *коминь* зафіксавана ў к. XV ст. [6, т. 15, с. 236], *комина* — у 1622 г. [6, т. 15, с. 235–236], ст.-укр. *коминь*, *комінь* — у 1552 г. [13, т. 14, с. 208–209], ст.-рус. *комина* — у 1614 г. [11, т. 7, с. 262]. Ва ўсх.-слав. мовах запазычанне з’яўляецца паланізмам [47, т. 2, с. 384–385; 40, с. 216; 41, с. 271; 24, т. 1, с. 767; 25, с. 96–97]. Праўда, неабходна адрозніваць рус., укр. *кóмин*, бел. *кóмін* з націскам на першым складзе і рус. *камін*, бел., укр. *камін* з захаваннем ням. *a*. Я. Сяткоўскі звяртаў увагу на тое, што ў многіх славянскіх мовах вядома навейшае прамое запазычанне з ням. *Kamin*, якое захоўвае ням. *a* [25, с. 96–97]. Рус. *камін*, укр. *камін* запазычана з ням. мовы [19, т. 2, с. 174; 20, т. 8, с. 38–39; 21, т. 1, с. 374; 7, т. 2, с. 358–359], бел. *камін* — з рус. [23, т. 4, с. 223]. Што тычыцца ст.-бел. *коминь*, то яго залічваюць да паланізмаў [23, т. 5, с. 94; 4, с. 163; 5, с. 96]. Рус. *кóмин* замацавалася пры польск. пасрэдніцтве [19, т. 2, с. 302], укр. *кóмин* — пры польск. ці чэш. пасрэдніцтве [7, т. 2, с. 536]. З улікам таго, што ў ст.-чэш. мове слова з’явілася раней, чым у ст.-польск., а таксама высноў некаторых даследчыкаў можна прыняць чэш.-польск. пасрэдніцтва для ст.-бел. *коминь*.

Пончоха, панчоха, пунчоха [6, т. 26, с. 329] ‘панчоха’. Чэш. *punčocha* паходзіць з ням. *Bundschuh* [35, т. 2, с. 305; 36, с. 405], с.-в.-ням. *buntschuoch*, бавар. *puntschuoch* [40, с. 407; 41, с. 499; 25, с. 250–251; 42, с. 572]. Храналагічна адносіцца да XVI ст. [25, с. 250–251; 42, с. 572]. Пісьмовая фіксацыя ст.-польск. *pończocha* прыпадае на першую пал. XVI ст. [49, т. 27, с. 234]. Належыць да багемізмаў [48, т. 4, с. 601; 37, с. 339, с. 343; 24, т. 2, с. 698; 26, с. 463; 25, с. 250–251]. Я. Сяткоўскі адзначае, што чэш. *punčocha* мае аўстрыйска-бавар. паходжанне, пра што сведчыць пачатковае *p-* замест *b-*, з чэш. мовы слова было запазычана ў польск., адкуль — у бел., укр. і рус. дыял. [25, с. 250–251]. У помніках страбеларускага пісьменства першымі былі зафіксаваны вытворныя *пончошка*, *пунчошка* — 1580 г. [6, т. 26, с. 329], пазней *пончоха*, *панчоха*, *пунчоха* — 1583 г. [6, т. 26, с. 329]. Ст.-укр. *панчохи* датуецца 1596 г. [7, т. 4, с. 280], *панчоха* — 1717–1753 гг. [16, т. 2, с. 83]. Ст.-рус. *панчохи* пісьмова згадваецца з 1642 г. [11, т. 14, с. 146]. Паводле М. Фасмера рус. *панчоха*, таксама ўкр. і бел. *панчоха*, замацаваліся праз польск. і чэш. мовы [19, т. 3, с. 200]. ЕСУМ пазначае, што ва ўкр. мову слова было запазычана пры польск. і славац. пасрэдніцтве [7, т. 4, с. 280]. У бел. мове слова з’явілася пры польск. [23, т. 8, с. 152] або чэш.-польск. пасрэдніцтве [4, с. 252; 5, с. 107].

Асобнае месца займаюць сярод запазычанняў чэшска-польскага паходжання т. зв. фанетычныя багемізмы [43, 45, 46]. Частка з іх належыць да лексічных багемізмаў, якія захавалі чэшскія фанетычныя рысы (*гойный*, *звляща*, *обыватель*, *праца*, *ручница*, *чигати*). Іншыя з’яўляюцца фанетычна счэхізаванымі ўласнапольскімі формамі (*благати*, *брама*, *владати*, *владарь*, *владза*, *власный*, *ганьба*, *гардый*, *грабя*, *когуть*, *обэцный*, *привлащати*, *хуть*),

якія А. Сячкоўскі называў «частковымі» або «паўбагемізмамі» [43]. Прааналізуем некалькі прыкладаў.

Владати [6, т. 4, с. 7] ‘1. Уладаць, быць гаспадаром, уладальнікам чаго -н.; 2. Правіць, кіраваць, мець уладу над кім-н., чым-н., распараджацца, панаваць; 3. Дзейнічаць, рухаць часткамі свайго цела; 4. Умела карыстацца чым-н.’ Письмовая фіксацыя ст.-чэш. *vlásti* (1. ас. цяп. ч. *vladu*) прыпадае на XIV ст. [42, с. 783], узыходзіць да прасл. **volsti*, у 1 ас. ц. ч. — *voldo* [30, т. 18, с. 1067–1068; 40, с. 569; 41, с. 693; 42, с. 783–784] або прасл. асновы **vold-* [35, т. 2, с. 418; 36, с. 509]. Ст.-польск. *władać, włodać* засведчаны ў XV ст. [50, т. 10, с. 246] з паступовым выпяцненнем *włodać* і замацаваннем *władać*. Уласнапольскай формай з’яўляецца *włodać* з рэфлексам *-lo-* у групе зычных *tolt*. Пад уплывам чэш. мовы ўсталяваўся рэфлекс *-la-*, ст.-польск. *władać* суадносяць са ст.-чэш. *vládati*, належыць да фанетычных багемізмаў [30, т. 18, с. 1067–1068; 37, с. 343; 43, с. 143, с. 144; 32, с. 47; 33, с. 296, с. 297; 51, с. 311; 46; 45, с. 121–122; 26, с. 703–704; 25, с. 440–442]. Тым не менш, А. Брукнер называў формы з рэфлексам *-la-* ў роўнай ступені польскімі як і формы з *-lo-*, за выключэннем такіх яўных запазычанняў, як *władyka, Władysław* [27, с. 625–626]. Праўда, пазней даследчык адзначае фанетычны ўплыў чэш. мовы [28, с. 191]. В. Махэк пісаў, што польск. *władać* з’яўляецца ц.-рус. [40, с. 569; 41, с. 693]. Я. Сяткоўскі не адмаўляе ўплыву чэш. і часткова ц.-рус. мовы, але бачыць стасоўна формы *władać*, якая заступіла ранейшую *włodać* «ўздзеянне дамашняй гэндэнцыі да ўтварэння ітэратываў з *-a-* (**włóść: włodać włodać*) пад уплывам чэшскага ўзору, да таго ж само *vládati* было ў старачэшскай мове рэдка, але ўплываць маглі багата засведчаныя *vládanie, vládnúti* і пад.» Адначасова ст.-польск. *władnqć*, на яго думку, замацавалася пад непасрэдным чэш. уплывам [25, с. 440–442]. Ст.-бел. *владати* датуецца 1547 г. [6, т. 4, с. 7], *владнути* — 1496 г. [6, т. 4, с. 12–13], ст.-укр. *владати, владат, владать* — 1566 г. [13, т. 4, с. 86–87], *владнути, владнутъ, владънути* — 1556–1561 гг. [13, т. 4, с. 90]. Укр. *владати* было запазычана з польск. або чэш. мовы [7, т. 1, с. 409]. Ст.-бел. *володати, володети, володеть* [6, т. 4, с. 139–140] з поўнагалоссем з’яўляюцца ўласнабеларускімі адпаведнікамі, якія развіліся з прасл. **volděti* [23, т. 2, с. 41–42]. Асобнай увагі патрабуе ст.-бел. *владети* [6, т. 4, с. 8]. Нягледзячы на сямантычную тоеснасць са ст.-бел. *владати*, агульнае праславянскае паходжанне і наяўнасць рэфлекса *-la-*, нельга ў ім бачыць уплыў чэш. фанетыкі. Ст.-бел. *владети* — стараславянізм, у якім адлюстравалася паўднёваславянскі рэфлекс *-la-*, параўн. ст.-рус. *владѣти* [11, т. 2, с. 211], рус. *владеть* — запазычанне са ст.-слав. мовы [30, т. 18, с. 1067–1068; 20, т. 3, с. 116; 18, т. 1, с. 156–157], з ц.-слав. [19, т. 1, с. 326], са ст.-балг. [21, т. 1, с. 123–124]

Власный, властный, уласный, уластный [6, т. 4, с. 22–25] ‘1. Уласны, свой, які належыць данай асобе; 2. Асабісты; 3. Законны, родны; 4. Сапраўдны, аўтэнтычны, праўдзівы; 5. Падудадны; 6. Уласцівы; 7. Даны, вызначаны,

пэўны; 8. У знач. наз. Уласцівасць'. Ст.-чэш. *vlastní* пісьмова засведчана ў XIV ст. [42, с. 783–784], етымалагічна звязана са ст.-чэш. назоўнікам *vlast*, паходзіць з прасл. субстантыва **volstь*, які ўзыходзіць да прасл. асновы **vold-* [35, т. 2, с. 419; 36, с. 509; 40, с. 569–570; 41, с. 693–694; 42, с. 783–784]. Ст.-польск. *własny* занатавана каля 1500 г., *włosny*, *włostny* — у 1423 г. [50, т. 10, с. 249–251]. Агульнапрынята меркаванне, што форма *własny* з рэфлексам *-la-* з'яўляецца фанетычным багемізмам [28, с. 191; 38, с. 338; 32, с. 47; 33, с. 297; 43, с. 143, с. 144; 51, с. 311; 26, с. 704; 39, с. 33; 46; 25, с. 442–443]. Ст.-польск. *własny* пранікла ва ўсх.-слав. мовы. Ст.-рус. *властный* (*власный*) зафіксавана ў XVI ст. [11, т. 2, с. 219–220], ст.-укр. *власный* — у 1438 г. [12, т. 1, с. 181]. М. Фасмер лічыць слова *власный* запазычаннем з польск. мовы [19, т. 1, с. 327]. Каштоўнай з'яўляецца заўвага А. К. Шапашнікава «Ст.-рус. запазычанне з чэш. *vlastny* 'ўласны' пры магчымым пасрэдніцтве польск. *wlastny*, *włostny*, *własny* (XV–XVI стст.) было з часам пераасэнсавана як рус.-цслав. вытворны прыметнік з суф. *-ьныи* ад *власть*. У выніку слова страціла зах.-слав. знач. «уласны, свой уласны» [21, т. 1, с. 124]. Ст.-укр. *властный*, *власний* запазычаны з польск., магчыма, пад уплывам чэш. мовы [7, т. 1, с. 409]. Першая пісьмовая фіксацыя ст.-бел. *власный*, *властный*, *уласный*, *уластный* прыпадае на 1388 г. [6, т. 4, с. 22–25], па часе ранейшае, чым ст.-польск. адпаведнік. На падобную храналагічную неадпаведнасць звярнуў увагу даследчык С. Кохман [39, с. 33]. А. М. Булыка лічыць ст.-бел. *власный*, *властный* паланізмамі [4, с. 66], пазней звязвае з чэш.-польск. пасрэдніцтвам [5, с. 79]. Г. В. Пальцаў указваў на чэш.-польск. паходжанне бел. *уласны* [10, с. 120]. Уласнабеларускімі поўнагалоснымі формамі з'яўляюцца ст.-бел. *волостный*, *волосный* [6, т. 4, с. 143–144].

Звацца, звасча, звашча [6, т. 12, с. 97–98] '1. Асабліва, галоўным чынам; 2. Тым больш; 3. У знач. часц. Менавіта, іменная; 4. У знач. часц. Нават'. Ст.-чэш. *(z)vlašče*, *zvlasti*, *v(z)láščě* зафіксавана ў XIV ст. [42, с. 813], утворана са спалучэння прыназоўніка **jbz* і прыметніка ў Р. скл. **volščь*, *válščь*, звязана з прасл. асновай *vold-tjь*, *vold-tjo-* [35, т. 2, с. 440; 36, с. 509; 40, с. 569; 41, с. 693; 42, с. 813]. Ст.-польск. *zwłaszcza*, *zwaszcze* датуецца XV ст. [50, т. 11, с. 511–512]. А. Брукнер адзначаў: «У псалтырах *obłaszcze*, 'уласна', здаецца, з'яўляецца чэхізмам, параўн. наша *zwłaszcza*» [27, с. 625–626], Я. Сяткоўскі пазней таксама пісаў, што ст.-польск. *obłaszcze* [50, т. 5, с. 352] з'яўляецца запазычаннем са ст.-чэш. *oblášče*, *obláště* [25, с. 187]. Што тычыцца сцверджання А. Брукнера наконт «наша *zwłaszcza*», то падобнаму пярэчаць іншыя даследчыкі, называючы ст.-польск. *zwłaszcza*, *zwaszcze* багемізмам [43, с. 140; 38, с. 136; 26, с. 747; 25, с. 489]. М. Басай указвае на захаванне рэфлекса *-la-*, а само слова лічыць генетычна звязаным з прыметнікам *własny* [25, с. 489]. Ст.-бел. *звацца*, *звасча*, *звашча* занатавана ў 1443 г. [6, т. 12, с. 97–98], ст.-укр. *звацца*, *зъвацца*, *звасча* — у 1518 г. [13, т. 11, с. 114–115]. Відавочна, што ст.-бел. адпаведнік замацаваўся пры чэш.-польск. пасрэдніцтве [5, с. 201–202].

У перыяд з XIV па XVIII стст. старабеларуская мова, дзякуючы польскаму пасрэдніцтву, засвоіла вялікую колькасць слоў з розных моў, у тым ліку з чэшскай. Лексічны склад польскай мовы і яе літаратурная норма працяглы час знаходзіліся пад уплывам чэшскай моўнай традыцыі. Адначасова польская мова садзейнічала пранікненню лексем чэшскага паходжання ва ўсходнеславянскія мовы, перш-наперш, у старабеларускую і стараўкраінскую. Трэба адзначыць, што ў працэсе міжславянскіх запазычванняў польская мова была не толькі пасрэднікам паміж чэшскай і беларускай / украінскай мовамі, але пасрэднікам паміж заходнеславянскімі і усходнеславянскімі этнамоўнакультурнымі кангламератамі.

Літаратура

1. Алексеевич, Г. В. Чешско-беларускія моўныя кантакты ў XV–XVI стст. / Г. В. Алексеевич // Научные чтения, посвященные Виктору Владимировичу Мартынову. Сб. научн. трудов. Вып. V. — Минск: Право и экономика, 2017. — С. 126–134.
2. Аникин, А. Е. Русский этимологический словарь. — Вып. 1–6 / А. Е. Аникин. — М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2007–2012.
3. Андел, В. П. Из истории чешских лексических заимствований в восточнославянских языках / В. П. Андел // Slavica Tartuensia. Славянские литературные языки и историяграфия славяноведения. — Тарту: Тартуский государственный ун-т, 1988. — С. 80–89.
4. Булыка, А. М. Даўнія запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка. — Мінск: Навука і тэхніка, 1972. — 380 с.
5. Булыка, А. М. Лексічныя запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка. — Мінск: Навука і тэхніка, 1980. — 256 с.
6. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. — Вып. 1–37 / пад рэд. А. І. Жураўскага / А. М. Булыкі. — Мінск: Беларус. навука, 1982–2017.
7. Этимологічний словник української мови. — Т. 1–6 / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; ред. О. С. Мельничук. — Київ: Наукова думка, 1982–2012.
8. Лексіка старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы XIV — сярэдзіны XVI ст. / [І. У. Будзько і інш.]. — Мінск: Беларус. навука, 2016. — 556 с.
9. Львов, А. С. О западнославянских словах в памятниках древнерусской письменности / А. С. Львов // Проблемы современной филологии / Акад. наук СССР. Отделение литературы и языка. — М.: Наука, 1965. — С. 199–203.
10. Пальцаў, Г. В. Агульныя словы чэшскага паходжання ў беларускай і польскай літаратурных мовах / Г. В. Пальцаў // Польские говоры в СССР / Акад. наук БССР, Ін-т языкознания. — Мінск: Наука и техника, 1973. — Ч. 1.: Исследования и материалы, 1967–1969 гг. — С. 120–131.
11. Словарь русского языка XI–XVII вв. — Вып. 1–28. — М.: Наука, 1975–2008.
12. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. — Т. 1–2. — Київ: Наукова думка, 1977–1978.
13. Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. — Вип. 1–16. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1994–2013.

14. Супрун, А. Я. Да пытання аб беларуска-іншаславянскіх лексічных сувязях (багемістычная праблематыка) / А. Я. Супрун // *Праблемы беларускай філалогіі* / БДУ ім. У. І. Леніна. — Мінск: Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1968. — С. 119–121.
15. Сятковский, Я. Воздействие чешского языка на формирование польского литературного языка / Я. Сятковский // *Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII–XIX вв.* — М.: Наука, 1978. — С. 134–136.
16. Тимченко, Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. — Т. 1–2 / Є. Тимченко. — Київ — Нью-Йорк: Преса України, 2002–2003.
17. Трубецкой, Н. С. Общеславянский элемент в русской культуре / Н. С. Трубецкой // *Вопросы языкознания.* — 1990. — № 2. — С. 121–139. — № 3. — С. 114–134.
18. Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. — Т. 1–2 / П. Я. Черных. — М.: Рус. яз., 1999.
19. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. — Т. 1–4 / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. — М.: Прогресс, 1964–1973.
20. Шанский, Н. М. Этимологический словарь русского языка. — Вып. 1–8 / Н. М. Шанский. — М.: Изд-во Московск. унив-та, 1963–1982.
21. Шапошников, А. К. Этимологический словарь русского современного языка. — Т. 1–2 / А. К. Шапошников. — М.: Флинта, Наука, 2010.
22. Широкова А. Г., Нецименко Г. П. Становление литературного языка чешской нации / А. Г. Широкова, Г. П. Нецименко // *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков.* — М.: Наука, 1978. — С. 9–85.
23. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. — Т. 1–14 / рэд. В. У. Мартынаў, Г. А. Цыхун / Нацыянальная акадэмія навук, Істытут мовазнаўства. — Мінск: Беларус. навука, 1978–2017.
24. Bańkowski, A. Słownik etymologiczny języka polskiego. — Т. 1–2 / A. Bańkowski. — Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
25. Basaj, M., Siatkowski, J. Bohemizmy w języku polskim: słownik / M. Basaj, J. Siatkowski. — Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. — 501 s.
26. Boryś, W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. — Kraków: Wyd-wo Literackie, 2005. — 861 s.
27. Brückner, A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. — Kraków: Nakład i własność Krakowskiej Spółki Sydawniczej, 1927. — 806 s.
28. Brückner, A. Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich / A. Brückner. — Lwów: K. S. Jakubowski, 1929. — 206 s.
29. Czarnecki, T. Pośrednictwo czeskie w staropolskich pożyczkach z niemieckiego / T. Czarnecki // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej.* — 1970. — Т. 9. — S. 37–44.
30. Etymologický slovník jazyka staroslověnského. — Seš. 1–18 / red. E. Havlová, A. Erhart, I. Janyšková / Akademie věd České republiky, Ústav pro jazyk český. — Praha: Academia, Brno: Tribun EU. — 1989–2016.
31. Gebauer, J. Slovník staročeský. — D. 1–2 / J. Gebauer. — 2. nezměněné vyd. — Praha: Academia, 1970.
32. Havránek, B. Vývoj spisovného jazyka českého / B. Havránek // *Československá vlastivěda, řada II. Spisovný jazyk český a slovenský.* — Praha: Sfinx, 1936. — S. 44–48, 76–78.

33. Havránek, B. Vlivy spisovné češtiny na jiné jazyky slovanské v době feudalismu / B. Havránek // Studie o spisovném jazyce. — Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. — S. 291–304.
34. Havránek, B. Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století / B. Havránek // Co daly naše země Evropě a lidstvu. 2. vydání. — Praha: Evropský literární klub, 1998. — S. 103–116.
35. Holub, J., Kopečný, F. Etymologický slovník jazyka českého. — D. 1–2 / J. Holub, F. Kopečný. — Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952. — 575 s.
36. Holub, J., Lyer, S. Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím / J. Holub, S. Lyer. — Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. — 528 s.
37. Kleczkowski, A. Wyrazy niemieckie w staroczeskim i staropolskim / A. Kleczkowski // Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski I. — Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Józefa Fillipowskiego, 1927. — S. 331–345.
38. Klemensiewicz, Z. Historia języka polskiego / Z. Klemensiewicz. — Warszawa: Wydwo Nauk. PWN, 2002. — 827 s.
39. Kochman, S. Studia nad słownictwem i frazeologią słowiańską / S. Kochman. — Opole: Wydwo Uniw-tu Opolskiego, 2005. — 356 s.
40. Machek, V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / V. Machek. — Praha: Československá akademie věd, 1957. — 627 s.
41. Machek, V. Etymologický slovník jazyka českého / V. Machek. — 2. opravené a doplněné vyd. — Praha: Československá akademie věd, 1968. — 868 s.
42. Rejzek, J. Český etymologický slovník / J. Rejzek. — Voznice: Leda, 2015. — 824 s.
43. Sieczkowski, A. Próba klasyfikacji bohemizmów spotykanych w języku polskim / A. Sieczkowski // Slavia occidentalis. — Poznań: Komitet redakcyjny, 1960. — T. 20. — № 2. — S. 139–147.
44. Siatkowski, J. Význam českých jazykových vlivů pro formování spisovné polštiny / J. Siatkowski // Mezinárodní vědecká konference: Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály se sekce jazyka a literatury. — Praha: Univ. Karlova, 1981. — S. 55–64.
45. Siatkowski, J. Czesko-polskie kontakty językowe / J. Siatkowski. — Warszawa: Wydwo Energeia, 1995. — 272 s.
46. Siatkowski, J. Bohemizmy fonetyczne w języku polskim, cz. I–II. — Pobrano z: <http://docplayer.pl/22014107-Janusz-siatkowski-bohemizmy-fonetyczne-w-jezyku-polskim.html>. — Dostęp: 15.06.2018.
47. Sławski, F. Słownik etymologiczny języka polskiego. — T. 1–5 / F. Sławski. — Kraków: Nakładem Tow-wa Miłośników Języka Polskiego, 1952–1982.
48. Słownik języka polskiego. — T. 1–8 / Pod red. Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego. — Warszawa: Nakładem prenumeratorów, 1900–1927.
49. Słownik polszczyzny XVI wieku. — T. 1–36 / komitet redakcyjny: St. Bąk [et al.]; In-t Badań literackich Polskiej Akademii Nauk. — Wrocław: Ossolineum: Wydwo PAN, 1966–2012;
50. Słownik staropolski. — T. 1–11 / red. S. Urbańczyk / Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego. — Wrocław [et al.]: Ossolineum; Warszawa: Wydwo PAN, 1953–2002.
51. Stieber, Z. Świat językowy Słowian / Z. Stieber. — Warszawa: Państwowe Wydwo Naukowe, 1974. — 499 s.

Спіс скарачэнняў

бавар. — баварскае; **бел.** — беларускае; **грэч.** — грэчаскае; **дыял.** — дыялектнае; **зах.-слав.** — заходнеславянскае; **італ.** — італьянскае; **к.** — канец; **лац.** — лацінскае; **нова-в.-ням.** — новаверхнянямецкае; **ням.** — нямецкае; **пал.** — палова; **пач.** — пачатак; **польск.** — польскае; **прасл.** — праславянскае; **раман.** — раманскае; **рус.** — рускае; **с.-в.-ням.** — сярэдняверхнянямецкае; **слав.** — славянскае; **славац.** — славацкае; **ст.-балг.** — старажытнабалгарскае; **ст.-бел.** — старабеларускае; **ст.-в.-ням.** — старажытнаверхнянямецкае; **ст.-італ.** — старажытнаітальянскае; **ст.-ням.** — старажытнянямецкае; **ст.-польск.** — старажытнапольскае; **ст.-рус.** — старарускае; **ст.-слав.** — стараславянскае; **ст.-укр.** — стараўкраінскае; **ст.-чэш.** — старачэшскае; **сяр.** — сярэдзіна; **укр.** — украінскае; **усх.-слав.** — усходнеславянскае; **ц.-слав.** — царкоўнаславянскае; **ц.-рус.** — царкоўнарускае; **чэш.** — чэшскае.

Таццяна Аліферчык

(Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск, Беларусь)

СУТЫКНЕННЕ ДВУХ ТАПАНІМІЧНЫХ ТЫПАЎ

Від тапанімічнай намінацыі па тыпах пасялення шырока распаўсюджаны на славянскай моўнай тэрыторыі. На Беларусі сярод айконімаў, якія матававаны апелятывамі, што абазначаюць тыпы пасялення, зафіксаваны наступныя:

сяло: *Селішча, Сяльцо*,
пагост: *Пагост, Пагост-Загародскі*,
двор: *Новы Двор, Дворац, Дворышча*,
хутар: *Хутар, Хутары*,
засценак: *Засценкі*,
фальварак: *Фальварак*,
стаў: *Ставішча, Ставок*,
калонія: *Калонія, Калонішкі* і г. д.

Такім чынам, назіраецца даволі распаўсюджаны спосаб фарміравання айконімаў шляхам тапанімізацыі апелятыва.

На беларускай тэрыторыі такія онімныя адзінкі звычайна не ўтвараюць ізадоксаў альбо асобнай лакалізацыі і размешчаны даволі раўнамерна. Асобна выдзяляюцца толькі два арэалы — арэалы распаўсюджання айконімаў *Слабада/Слабодка* і айконімаў *Воля/Волька/Вулька*. На тэрыторыі Беларусі